

ТАҚРИЗИ

роҳбари илмӣ ба диссертатсияи Анушервони Исрофил дар мавзӯи “Одатҳо дар муомилоти маданӣ” барои дарёфти дараҷаи илмии номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯи ихтисоси 12.00.03 - Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалӣ хусусӣ

Мубрамияти мавзӯи интихобнамудаи Анушервони Исрофил “Одатҳо дар муомилоти маданӣ” пеш аз ҳама дар он ифода меёбад, ки аз замони гузаштани кишвари мо ба муносибатҳои бозорӣ, бунёди инфрасохтори нави молиявӣ ва иқтисодӣ, рушди соҳибкорӣ дар баробари танзими ҳуқуқӣ ва шартномавӣ зарурати муттаҳид намудани манбаҳои иловагии танзими ҳуқуқӣ ба миён омаданд. Бо ин зарурат ба Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон (минбаъд КМ ҶТ) мафҳуми «одати муомилоти корӣ» дохил карда шудааст. Ин ба он вобаста буд, ки давлат таъсири худро ба муносибатҳои ҳуқуқии хусусӣ ҳадди ақал кам карда, ба иштирокчиёни онҳо имкони бештари фаъолияти мустақилона бо ҳамдигарро фароҳам овардааст. Давлат танҳо ҳуқуқи назорат, бақайдгирӣ, инчунин ҳуқуқи иштирок дар муносибатҳои шартномавӣ ва молумулкиро дар баробари дигар шахсони ҳуқуқӣ нигоҳ медорад.

Одатҳои ҳуқуқӣ дар давлатҳои демократии муосир нишондиҳандаи мустақилият ва худидоракунии субъектҳои ҳуқуқи маданӣ буда, ба конунгузор имкон медиҳад, ки ба соҳаи муносибатҳои, ки тарафҳо мустақилона ҳал карда метавонанд, даҳлат накунад. Одатҳои муомилоти корӣ муаллифи алоҳидаро надоранд ва ҳуқуқэҷодкунии коллективиро дар назар дорад. Эҷодкунандагони меъёрҳои ҳуқуқии одатӣ, ки рафторашон одатро ташкил медиҳад, ҳуди субъектҳо буда, ҳуқуқҳои субъективӣ маданияи худро амалӣ менамоянд. Дар одатҳои муомилоти корӣ муносибати фарҳангии тарафҳои муносибати ҳуқуқи маданӣ ошкор мегардад. Ба шарофати одатҳои муомилоти корӣ арзишҳои фарҳангӣ, анъанаҳо ва хусусиятҳои соҳибкоронро муайян кардан мумкин аст, ки ба мо имкон медиҳад, ки дар бораи фардиат ва беназири соҳибкорӣ дар кишварҳо ва халқҳои гуногун сухан ронем.

Эътироф намудани одатҳои муомилоти қорӣ, ҳамчун манбаи ҳуқуқ, аз як тараф, монополияи давлатро дар танзими қоидаҳо хоҳиш медиҳад, аз тарафи дигар давлат меъёрҳои ҳуқуқи одатиро эҷод накунад ҳам, талаботи одатро муайян мекунад, дар қонун имконияти танзими муносибатҳои ҳуқуқии маданияро тавассути одатҳои ҳуқуқӣ ифода менамояд, яъне татбиқи онро иҷозат медиҳад. Маълум мешавад, ки давлат бо соҳибқорон як навъ «шартнома» менамояд, ки он ҳуқуқи давлатро оид ба талаб намудани иҷрои талаботи муқаррарнамудаи худ муайян мекунад (моддаи 5-и ҚМ ҚТ — одат бояд: 1) инкишоф дода шавад, 2) дар ҳама гуна соҳаи фаъолияти соҳибқорӣ васеъ истифода шавад, 3) ба қонун ё шартнома муҳолиф набошад. 4) ва уҳдадорҳои давлатро оид ба назорати иҷрои талаботи дар одатҳои муомилоти қорӣ пешбинишуда муайян менамояд, яъне ҳуқуқи уҳдадорҳои субъективии тарафҳои фаъолияти соҳибқориро.

Зарурати баланд бардоштани мақоми одатҳои қорӣ ҳамчун воситаи танзими муносибатҳои молумулқӣ таҳияи назариявиро тақозо мекунад, ки барои дарки табиати ҳуқуқии институти баррасишаванда имконият дода, асоснок намудани шароит ва имкони татбиқи он дар амал, ташаккули мафҳуми муносири одатҳоро на ҳамчун ёдгории ҳуқуқӣ, балки ҳамчун манбаи амалқунандаи ҳуқуқи маданияи Тоҷикистонро нишон медиҳад. Одатҳои муомилоти қорӣ аз он ҷиҳат сарчашмаи ҳуқуқ менамояд, ки меъёрҳои он нисбат ба доираи номуайяни шахсон татбиқ мешавад, яъне меъёрҳои он меъёрӣ ва умумӣ менамояд. Меъёрҳои шартномаи мадания бошанд, инфиродӣ буда, танҳо барои тарафҳое, ки ин шартномаро бастаанд, ҳатмӣ менамояд.

Дар айни замон қонунгузор ба истилоҳоти «одатҳои муомилоти қорӣ», «одатҳои маҳаллӣ», ба категорияи «одатӣ» ва ғайра муроҷиат накунад, нисбат ба пешфаъолон онҳоро истифода менамояд.

Бо вучуди таҷдиди назар, муносибати воқеии қонунгузор ва ҳуқуқтатбиққунанда ба чунин шакли мушаххаси ташаккули ҳуқуқ, ба монанди одатҳо, ки хеле пеш аз қабули Кодекси нави маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон ташаккул ёфта буданд, тағйироти ҷиддӣ надидааст. Мавқеи одатҳо дар низоми танзимқунанда ҳануз ҳам охири менамояд ва татбиқи он дар амал як падидаи қамқор ва қариб истисно менамояд. Дар қонун зиёд истинод гардидан ба одатҳо, ҳамчун нақши расмиро менамояд. Меъёрҳои зиёди ҳуқуқи одатӣ дар

матни ҳуқуқ ҷой дода шудаанд, ки онҳо аллакай ба меъёрҳои ҳуқуқӣ табдил ёфтаанд ва барҳам додани меъёрҳои ҳуқуқӣ ба қоидаҳои одатҳо табдил додани ин қоидахоро боиси риоя нашудани ин қоидаҳои рафтор намегардонад.

Одатҳои муомилоти қорӣ дар тӯли солҳо ва баъзан даҳсолаҳо инкишоф меёбанд. Дар Ҷиттиҳоди Шуравӣ одатҳои ҳуқуқӣ танҳо дар соҳаи ҳуқуқи тижоратӣ ё байналмилалӣ инкишоф меёфтанд, на дар соҳаи ҳуқуқи соҳибқорӣ, зеро дар он замон ҳуқуқи соҳибқорӣ вучуд надошт. Одатҳои муомилоти қорӣ ҳамчун институти ҳуқуқӣ ва манбаи ҳуқуқ муддати тӯлонӣ амал мекунад. Бо вучуди ин, тамоюли қонуни маданияи Тоҷикистон чунин аст, ки соҳибқорон ба ҷои он ки меъёрҳои одатиро роҳнамоӣ кунанд, дар шартнома қоидаҳои муайяни муқарраршудаи рафторро нишон медиҳанд, зеро бори гарони исбот кардани он, ки одатҳои қорӣ таҳия шудааст ва оё чунин қоидаҳо рафтор дар ихтиёри кредитор аст, на қарздор, балки дар мавриди танзими шартномавӣ тартиби исботи ҳуқуқи уҳдадорихои субъективӣ соддатар аст ва ҳуди ҳуқуқи уҳдадорихо дар шартнома зикр шудаанд. Одатҳои муомилоти қорӣ бояд на аз рӯи муқаррарӣ, балки аз рӯи одат риоя карда шавад, то ки чунин ҳиссиёте ба амал ояд, ки ба таври дигар қор қардан ғайриимкон мебошад. Дар ин сурат талаботи одатҳои қорӣ қонеъ гардонда шуда, ба шартнома дохил намудани ҳуқуқи одатӣ зиёдатиёт.

Мавқеи муносири олимони соҳаи ҳуқуқи маданӣ нисбат ба сохтори одатҳои ҳуқуқӣ қомилан муайян аст. Муаллиф дар таҳқиқоти худ нишон медиҳад, ки «одат ду унсуро дар бар мегирад - моддӣ (амалҳои давомдор, такрорӣ, якрангӣ) ва равонӣ (боварӣ ба зарурати ин амалҳо). Мисли ҳама гуна меъёрҳои ҳуқуқӣ, меъёри ҳуқуқи одатӣ метавонад дар шакли се унсур – фарзияҳо, диспозитсияҳо ва таҳримҳо ташаккул ёбад. Воқеан, муаллиф қомилан дуруст ба хулосае меояд, ки меъёри ҳуқуқи одатиро танҳо аз ҳамин се унсур ташаккул додан мумкин аст, зеро тавсифи мақсади қонунгузоро ба сохтори меъёр дохил қардан мумкин нест, чунки офарандаи ин қоидаи рафтор халқ мебошад ва тавсифи доираи муроҷиатқунандагон ҳамчун унсур сохторӣ аллакай дар сатҳи қонунгузорӣ дар м. 5 Кодекси маданияи Ҷумҳурии Тоҷикистон одатҳоро эътироф намудааст.

Аён аст, ки дар ҷомеаи муносири Тоҷикистон мушкилоти марбут ба ҳуқуқтабиққунӣ дар мақомоти судӣ вучуд доранд. Бо вучуди ин, на ҳамеша дар баъзе мавридҳо судҳо дар рафти дида баромадани

бахсҳо аз сабаби нодуруст шарҳ додани муқаррароти қонунҳо ба ҳатогихо роҳ медиҳанд. Дар ин ҷо илм ба судҳо ёрӣ расонида метавонад ва бояд ёрӣ ҳам расонад. Таъмини илмии фаъолияти онҳо, ба андешаи мо, барои бартараф намудани як қатор проблемаҳо, ки ба мустақилияти амалишавии адолати судӣ дахл надоранд, ёрӣ мерасонад. Мувофиқи қ. 2 м. 5 КМ ҚТ ду шартҳои татбиқи одаҳои қорӣ вучуд дорад:

-одаҳои қорӣ набояд ба муқаррароти қонун ё шартнома муҳолифат кунанд;

-одаҳои қорӣ набояд ба муқаррароти шартнома ворид шавад.

Агар дар сурати мавҷуд набудани ақаллан яке аз аломатҳо, ҳулоса дар бораи вучуд надоштани одаҳои бояд барояд, он гоҳ мавҷуд набудани яке аз шартҳои татбиқи он ба далели мавҷудият ё набудани одаҳои таъсир намерасонад. Аз ин бармеояд, ки вазъияте имконпазир аст, ки мавҷудияти одаҳои қорӣ муқаррар карда мешавад, аммо аз сабаби мавҷуд набудани шартҳои барои амалишавии он татбиқ карда намешавад.

Яке аз сабаби асосии интиҳоби ин мавзӯ дар он буд, ки одаҳои муомилоти қорӣ як ниҳоди хеле мураккаби ҳуқуқӣ мебошад. Одаҳои ҳуқуқӣ қадимтарин аст, вале то имрӯз ҳамчун сарчашмаи ҳуқуқӣ аҳамияти худро гум накардааст. Хусусияти одаҳои қорӣ дар он аст, ки онҳо чун қоида ба ҳуқуқу уҳдадорихои субъектҳои ҳуқуқи маданӣ дахл намуда, ҳам дар шакли хаттӣ ва ҳам шифоҳӣ баён карда мешаванд. Нисбат ба дигар манбаъҳои ҳуқуқ бошад талаботи саҳттар пешбинӣ мешавад. Ҳуқуқи одаҳои доимо кушиш мекунад, ки қонун шавад. Воқеан, таҳлили амалияи қонунгузори ватанӣ ва хориҷӣ нишон медиҳад, ки одаҳои мавҷуда аксар вақт шартҳои воқеии ташаққули меъёрҳои ҳуқуқӣ мебошанд. Одаҳои қорӣ нақши ислоҳи норасогӣҳо дар қонун низ мебозанд. Норасогӣ дар қонун бошад падидаи хоси ҳар як низоми ҳуқуқӣ мебошад.

Қонунгузор бояд роҳҳои бартараф кардани онҳоро муҳайё намояд. КМ ҚТ ду роҳи рафъи камбудихоро пешбинӣ менамояд: 1) одаҳои муомилоти қорӣ ва 2) шабоҳати қонун ё ҳуқуқ. Субъекте, ки одаҳои ҳуқуқиро ташкил медиҳад, халқ аст ва давлат танҳо ба татбиқи он иҷозат дода, имкон медиҳад, ки ин қоидаи рафторро барои ташкилотҳои ғайридавлатӣ (масалан, Палатаи савдо ва саноат) дар маҷмӯаҳои гуногун мустаҳкам намояд. Аммо давлат барои одаҳои ягона ё ҳуҷҷатӣ нисбат ба одаҳои шифоҳӣ ҳеҷ гуна имтиёз

намедихад. Эътироф намудани одати ҳуқуқӣ ҳамчун манбаи ҳуқуқ ва ба он додани қувваи ҳуқуқии мувофиқ як лаҳзаи хеле мусбат аст, зеро одатҳои муомилоти қорӣ нишондихандаи фарҳанги соҳибқорӣ ва анъанаҳои он ва риояи он нишондихандаи сатҳи шуури ҳуқуқии ҳамон соҳибқор ё тоҷир мебошад.

Ҳамин тавр, давлат барои рушди ҷомеаи шаҳрвандӣ, яъне иттиҳоди худтанзимкунӣ, ихтиёран муттаҳидшудаи одамоне, ки ғояҳои умумӣ доранд ва ба принципҳои умумӣ риоя мекунанд, шароит фароҳам меорад. Чунин ба назар мерасад, ки тамоми ҷараёни муносибатҳои ҷамъиятиро пешгӯи қардан ва инкишофи минбаъдаи онҳоро дидан имконнопазир аст. Қонунгузор дар ҳақиқат ҳар як муносибатҳои ҷамъиятиро бо қоидаҳои ҳуқуқ фаро гирифта наметавонад ва хангоми қушиши ин масъалаҳо ба бисёр проблемаҳо дучор мешавад, на ҳамеша онҳоро бо усулҳои демократӣ ҳал мекунанд, аксар вақт монополияи худро ба маҷбуркунӣ истифода мебаранд. Танзими аниқ, дақиқ ва муфассали қонунгузорӣ бо ҳуқуқи оммавӣ татбиқ қарда мешавад, зеро яке аз субъектҳои ҳуқуқи оммавӣ ҳамеша давлат мебошад, ки аз ҷониби мақомот ва шахсони мансабдоре, ки давлат ба ин қор бевосита вақолатдор намудааст, намояндагӣ мекунанд. Ҳуқуқи маданӣ як соҳаи ҳуқуқи хусусӣ мебошад, ки дар он мавҷудияти давлат дар танзими муносибатҳои он қамтар эҳсос қарда шавад, зеро муносибатҳо дар ҳуқуқи маданӣ бояд ба баробарӣ, мухторияти ирода ва мустақилияти молумулкии иштирокчиёни онҳо асос ёбанд, ки хусусияти хоси ин муносибатҳоро пешакӣ муайян мекунанд. Ҳар қонунгузори хуб бояд пеш аз ҳама ба ҳолати мавҷуда асос ёфта, танҳо баъд аз он муносибатҳои муайяни ҷамъиятиро бо меъёрҳои ҳуқуқ танзим намояд. Қонунгузорӣ ҳамеша қаме дер мемонад. Дар ин ҷо чунин воситаҳо, ба монанди принципи озодии шартнома, меъёрҳои диспозитивӣ, одатҳои муомилоти қорӣ ва усулҳои шабоҳати қонун ё ҳуқуқ ба қӯмак меоянд.

Судҳо қарорҳои худро ба одатҳои муомилоти қорӣ асос намуда, дар аксари ҳолатҳо мазмуни онро дар санади судӣ дарҷ намекунанд ё онро хеле норавшан баён мекунанд. Дар натиҷа маълум нест, ки суд дар ҳақиқат одатҳои муомилоти қориро ба ҷӣ асос намудааст. Ба ин муносибат ба судҳо тавсия қардан ба мақсад мувофиқ аст, ки дар санади судӣ амалияи муайяншудаи одатҳои муомилоти қориро дар шакли меъёри возеҳи ҳуқуқӣ тартиб диҳанд.

Аҳамияти назариявии таҳқиқот дар омӯзиши доктринаи муосири ҳуқуқи хам ватанӣ ва ҳам хориҷӣ бо мақсади муайян кардани тамоюлҳои пайдошаванда вобаста ба мавзӯи таҳқиқот ифода ёфтааст. Таҳлили қонунгузори як қатор давлатҳо имкон медиҳанд, ки табиати муайянгардидаи одатҳои муомилоти қориро ҳамчун институти мустақили ҳуқуқи маданӣ, ки бевосита ба ҳалли бахсҳо дар судҳои таъсир мерасонанд, пешниҳод карда шудааст.

Аҳамияти амалии таҳқиқот дар муайян кардани монандӣ ва тафовут дар амалияи судҳо бо таҷрибаи ҳалли бахсҳо дар судҳои кишварҳои хориҷӣ ифода меёбад. Натиҷаҳои муқоисаи бадастомада метавонанд ҷиҳати тақмили қонунгузорӣ хизмат кунанд.

Дастовардҳои рисола метавонад дар ҷараёни таълими курси «ҳуқуқи маданӣ» ва “ҳуқуқи соҳибқорӣ”; таҳияи маводҳои таълимӣ ва тавсияҳои методӣ оид ба мавзӯи таҳқиқот, ҳангоми нашри маҷмӯаҳо, ки таҷрибаи судҳоро ҷамъбаст мекунад, истифода шавад.

Доир ба мавзӯи диссертатсия ва моҳияти он унвонҷӯ 7 Васоити таълимӣ ва 12 мақолаҳои илмӣ ҷоп намудааст, ки аз ин 7 тои онҳо дар маҷаллаҳои тақризишавандаи тавсиянамудаи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ба таъби расидаанд. Зикр намудан ба маврид аст, ки теъдоди маводи ҷопшуда ба банди 35 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, ҷавобгӯ мебошанд. Дар интишорот натиҷаҳои асосӣ, ҳулосаҳои таҳқиқот ва тавсияҳои амалии муаллиф инъикоси ҳурро ёфтаанд.

Диссертатсияи Анушервонӣ Исрофил ба талаботи бандҳои 31 ва 33 Тартиби додани дараҷаҳои илмӣ, ки бо Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30 июни соли 2021, таҳти №267 тасдиқ шудааст, мутобиқат менамояд.

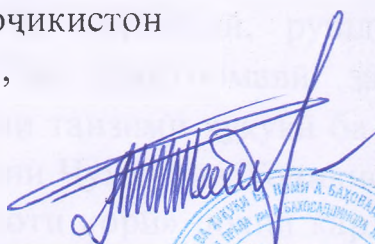
Диссертатсия аз ҷониби муаллиф мустақилона навишта шуда, дорои мазмун ва мантики ягонаи дохилӣ мебошад. Сатҳи нағонии илмии диссертатсия, нуқтаҳои илмӣ ва пешниҳоду тавсияҳои амалие, ки ба ҳимоя пешниҳод шудаанд, мақолаҳои илмӣ ва маърузаҳо дар конференсияҳои илмӣ-амалӣ саҳми шахсии муаллифро тасдиқ менамоянд. Инчунин, тарзи навишт, масъалагузорӣ ва услуби таҳқиқоти илмӣ саҳми шахсии муаллифи диссертатсияро нишон медиҳад.

Ҳулоса, рисолаи диссертатсионии Анушервонӣ Исрофил ба

талаботҳо оид ба таҳқиқотҳои диссертатсионӣ дар мавриди дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илм мувофиқ буда, муаллифи он сазовори ноил гардидан ба дараҷаи илмӣ номзади илмҳои ҳуқуқшиносӣ аз рӯйи ихтисоси 12.00.03 - Ҳуқуқи граждани; ҳуқуқи соҳибкорӣ; ҳуқуқи оилавӣ, ҳуқуқи байналмилалии хусусӣ мебошад.

Роҳбари илмӣ:

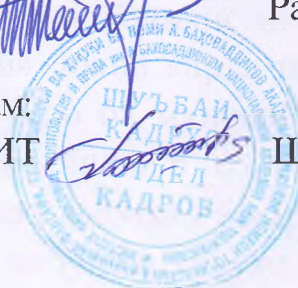
Сарҳодими илмӣ Институти
фалсафа, сиёсатшиносӣ ва ҳуқуқи
ба номи А. Баҳоваддинови Академияи
миллии илмҳои Тоҷикистон, узви вобастаи
Академияи миллии илмҳои Тоҷикистон
доктори илмҳои ҳуқуқшиносӣ,
профессор, Арбоби илм ва
техникаи Тоҷикистон

Раҳимзода М.З.

Имзои Раҳимзода М.З.-ро тасдиқ мекунам:

Сардори шӯъбаи кадрҳои ИФСҲ АМИТ

Шозедов Х.Н.

« 3 » 03 2023 с.

Суроғаи муқарриз:

734025, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Душанбе, хиёбони Рӯдакӣ, 33.
Тел.: +992 (37) 225-77-77
E-mail: www.zabir54@mail.ru